

УДК 343.148

О.М. МОЇСЄЄВ, канд. юрид. наук, доц.

Донецький національний університет

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА СТРУКТУРИ ЕКСПЕРТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

З позицій комплексності розглянуто зміст і структуру експертної технології; визначені її об'єкти, засоби, завдання та суб'єкти використання. Приведено перелік дій та етапів впровадження експертної технології при розкритті та розслідуванні злочинів в типових слідчих ситуаціях

Судова, слідча, оперативно-розшукова та експертна практика накопичила багатий досвід активної участі державних судово-експертних установ (далі - СЕУ) у процесі розкриття, розслідування злочинів та судового розгляду справ. Наприклад, в результаті здійснення оперативних заходів було викрито підпільну хімічну лабораторію незаконного виробництва та виготовлення наркотичних засобів. В перебігу подальшої перевірки повідомлення про злочин оперативним органом залучались спеціалісти державних СЕУ – хіміки, технологи, трасологи, документознавці та інші. У процесі дослідження з метою встановлення ознак можливого використання обладнання лабораторії для виробництва та виготовлення наркотичних засобів, знадобились відомості про особливості синтезу деяких лікарських препаратів, які були запитаними за ініціативою СЕУ на фармацевтичних та хімічних підприємствах. З метою встановлення джерела походження вилучених хімічних реактивів, спеціалісти СЕУ дослідили зразки, які були надані їх виробниками. Також знадобились відомості про металообробне обладнання для встановлення типу токарного та слюсарного устаткування, яке використовувався для виготовлення механічних приладів викритої лабораторії.

При дослідженні вилучених документів були використані зразки, надані спеціалістам митницею та іншими державними службами. Окремі вимірювання та експерименти проводились на обладнанні державних хіміко-фармацевтичних підприємств. В результаті всебічного дослідження вилученого обладнання, реактивів, налітфабрикатів, а також документів спеціалістами різних СЕУ були встановлені ознаки, які свідчать про можливу призначення їх до незаконного виробництва наркотичних засобів, а також вірогідне джерело походження апаратури та хімічних реактивів. Особливістю організації такого комплексного дослідження є те, що в його перебігу спеціалісти відігравали певної міри самостійну роль – розширили та заново сформулювали питання на дослідження, за власною ініціативою отримували від підприємств, установ, організацій, фірм, згідно зі ст.20 Закону України "Про судову експертизу", необхідні відомості та зразки. Управління процесом цього комплексного дослідження здійснював керівник СЕУ, який виконував організаційну, координаційну та контролюючу функції. за узгодженням із

правоохоронними органами планував надходження матеріалів у різні лабораторії відповідно до встановленої технологічної схеми дослідження, координував взаємодію спеціалістів різних лабораторій, спостерігав за строками виконання завдань

Аналогічним чином позитивного результату було досягнуто при всебічному вивченні обладнання та продукції підпільної типографії, де виготовлялися фальшиві документи та гроші, автомаїстерні, де перебивались номери двигуна та кузова викрадених автомобілів і фальшувались супровідні документи до них; цеху розливу фальсифікованих алкогольних напоїв тощо.

З аналізу наведених прикладів можна виділити такі особливості взаємодії правоохоронних органів з СЕУ в перебігу розкриття та розслідування злочинів:

1. Метою роботи спеціалістів є встановлення фактів та фактичних даних, які підтверджують чи спростовують інформацію про наявність підстав до порушення кримінальної справи, тобто ознак, які свідчать (можуть свідчити) про злочин та про його обставини.

2. Застосовується комплекс експертних методик, обсяг якого та послідовність їх використання встановлюється відповідно до розробленої та узгодженої з ініціатором дослідження та всіма його учасниками технологічної схеми, яка передбачає участь експертів різних СЕУ із залученням кадрового, інформаційного, інструментального потенціалу установ, підприємств, організацій, в яких проводиться дослідження за піско чи іншою експертною методикою.

3. Управління процесом застосування спеціальних знань здійснює особа, яка обізнана в експертних методах і володіє адміністративними повноваженнями для залучення експертів (спеціалістів) різної спеціалізації. Таким адміністратором, як правило, стає керівник чи інша службова особа СЕУ, до якої надійшло доручення правоохоронного органу чи суду. Перед ним постає завдання забезпечити оптимальне застосування багатого арсеналу експертних засобів, виходячи із необхідності досягнення мети за критеріями оперативності проведення дослідження, достовірності, економності у застосуванні технічних засобів

Практика потребує розробки типової схеми використання комплексу спеціальних знань для встановлення

ознак злочину в процесі перевірки повідомлення про нього та рекомендацій з її застосування в конкретних типових ситуаціях, за необхідністю економії процесуальних, людських, матеріальних та часових ресурсів в умовах дії таких конфліктуючих факторів, що впливають на: достовірність дослідження - можливе перетворення та руйнування матеріальних об'єктів у процесі їх дослідження за різними експертними методиками; оперативність дослідження - різний проміжок часу на дослідження об'єктів за цими методиками, а також факторів економічності та ефективності дослідження тощо. Таку типову схему комплексного аналізу об'єктів-носіїв інформації про злочин - за низкою стандартних експертних методик можна визначити як експертну технологію.

Сьогодні під експертною технологією розуміють сукупність прийомів та способів раціональної організації проведення судової експертизи. "Технологія експертного провадження в цілому (загальна експертна технологія) і технологія провадження визначеного виду судової експертизи та конкретного експертного провадження (часткова експертна технологія) повинні синтезувати та відображати дії, їх послідовність у просторі та часі всіх суб'єктів, що причетні до процесу організації, управління, провадження й оформлення "експертної продукції" [1]. Однією із задач експертної технології стає розробка схем вирішення типових експертних завдань на основі стандартних методик. Накопичений досвід застосування спеціальних знань дозволяє говорити про використання експертної технології для задач установлення ознак злочину (ознак, які можуть свідчити про злочин та про пов'язані з ним обставини) у процесі його розкриття та розслідування. Але, порівнюючи існуюче визначення поняття експертної технології з досвідом державних СЕУ з участі у перевірці повідомлення про злочин, можна бачити, що воно потребує уточнення головних її елементів, таких як об'єкт, засоби, завдання, суб'єкти.

Об'єктами експертної технології частіше за все виступають різноманітні складні комплекси носіїв інформації: обладнання підпільних лабораторій та їх продукція - наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори; партії фальшивих документів та грошей, фальсифікованої харчової продукції; викрадені транспортні засоби зі змінними номерами вузлів і агрегатів та документи, що їх супроводжують; місце вчинення злочину тощо. Суттєвою рисою таких об'єктів є те, що вони містять інформацію про злочин та про обставини, що з ним пов'язані, яку в науковій літературі визначають як криміналістичного значення [2]. Тоді об'єктом експертної технології можна вважати носій (матеріальний чи ідеальний) такої інформації.

Досвід дослідження фахівцями державних СЕУ носіїв інформації криміналістичного значення за замовленням правоохоронних органів та суду свідчить, що в цьому процесі використовуються криміналістичні (експертні) обліки, експертні методики, прийоми дослідження, спеціальне експертне обладнання та технічні прилади тощо, що

в узагальненому вигляді можуть бути визначені як експертні засоби.

Завдання на дослідження такими засобами розподіляються за певними рівнями. Завдання вищого рівня визначаються як "можливість встановлення фактичних даних, які узагальнюють зміст предмета судової експертизи згідно з потребами слідчо-судової практики та досягненнями теорії й методики судових експертиз" [3, с.6], тому можуть йменуватися загальними. Комплексному характеру об'єкта, що досліджується за експертною технологією, відповідає складність загального завдання, яке може бути розподілене на низку типових часткових завдань, в залежності від конкретних елементів об'єкта, умов, етапів дослідження за експертними методиками різних видів і підвидів судових експертиз, оцінки проміжних результатів і т.ін. Практика показує, що загальне завдання на дослідження за експертною технологією важко прогнозувати поки не буде встановленою повна сукупність типових часткових завдань, для чого потрібен аналіз указаних елементів, умов, етапів, даних. На мою думку, конкретизацію таких завдань доцільно покласти на спеціалістів (експертів), а загальне завдання визначити як установлення ознак, які свідчать чи можуть свідчити про злочин та його обставини.

На підставі викладеного, пропонується таке уточнене визначення експертної технології - це система заходів управлінського, методичного та технічного характеру з раціонального застосування експертних засобів у процесі дослідження носіїв інформації криміналістичного значення з метою встановлення ознак, які свідчать (можуть свідчити) про факти, фактичні дані, що пов'язані з подією злочину, його ознаки та обставини. Раціональність у даному визначенні розуміється за критеріями ефективності, терміновості та економічності. Суб'єктом в експертній технології може бути спеціаліст чи експерт, а також адміністратор - особа, яка організує, координує та контролює процес використання експертних засобів у перебігу комплексного дослідження об'єкта.

Для практичного впровадження експертної технології потребується визначення порядку дій з її реалізації. Спираючись на досвід використання експертних засобів, до дослідження складних об'єктів можна відокремити такі етапи застосування спеціальних знань за експертною технологією у перебігу перевірки повідомлення про злочин чи розслідування кримінальної справи:

1. На початковому етапі, спільно із замовником дослідження, яким може бути оперативний, слідчий орган чи суд, комісія спеціалістів (експертів) на чолі з адміністратором - як правило, керівником чи іншою службовою особою СЕУ, до якої надійшло доручення на проведення дослідження, - вивчає особливості носіїв інформації, конкретизує типові часткові завдання на дослідження з урахуванням можливостей різних видів і підвидів судових експертиз та загальне завдання як установлення ознак конкретного злочину (фактів, фактичних даних, що пов'язані з подією злочину, його ознак та обставин);

2 На наступному етапі встановлюється необхідний перелік типових експертних методик, інших експертних засобів та послідовність їх застосування, виходячи із принципу пріоритетності, наявності та доступності необхідного обладнання, рівня кваліфікації фахівців, які залучаються до дослідження, можливості здійснювати управління кадровими та технічними ресурсами, наявність та якість необхідного довідково-інформаційного забезпечення тощо.

3. Робочий етап – на ньому спеціалістами (експертами) різних видів і підвидів судових експертиз проводиться дослідження за обраними методиками. Адміністратор здійснює управління спеціалістами (експертами), які залучені до дослідження, шляхом контролю надходження необхідних матеріалів, об'єктів, інформації тощо, а також збір результатів отриманням відповідних документів, складених за встановленою формою;

4 На заключному етапі відбувається аналіз і синтез результатів досліджень, формулювання висновків відповідно до загального завдання, яке було уточнено на початковому етапі спільно із замовником дослідження

Згідно зі змістом даних етапів експертної технології, до її типової структури можна включити такі блоки та системи їх забезпечення (таблиця):

1. Блок конкретизації завдань на застосування експертної технології. Визначення загального завдання та розподілення його на типові часткові потрібно для забезпечення повноти дослідження об'єкта шляхом установаження повної сукупності необхідних експертних засобів. Цю процедуру забезпечують такі системи:

1.1. Визначення типу об'єкта експертної технології. З практики можна бачити, що застосування експертної технології доцільно, якщо дослідженню підлягає складний носій інформації криміналістичного значення, який містить комплекси ознак, вивчення яких потребує залучення засобів різного виду й підвиду судових експертиз. Виходячи з досвіду комплексного дослідження спеціалістами СЕУ складних об'єктів, їх типізацію можна провести за схемою:

- технологічне обладнання (хімічне, поліграфічне, харчове та ін.);
- складні матеріальні об'єкти (транспортні засоби, трупи людей, підроблені документи тощо);
- місія події (вибуху, пожежі, транспортної катастрофи).

1.2. Визначення типових комплексів інформаційних ознак, якими можуть бути групи ідентифікаційних чи діагностичних ознак, а також складові елементи об'єкта, що досліджується (наприклад, реквізити, папір, матеріали письма, почерк тощо). Типізація комплексів інформаційних ознак необхідна для вибору типових експертних засобів. Доцільним буде відокремлення типових комплексів інформаційних ознак за видами судових експертиз – криміналістичні, спеціальні, судово-медичні та їх підвидами – трасологічні, балістичні, хімічні, біологічні і т.п. [4, с.120-122].

1.3 Формування типових часткових завдань. Конкретне типове завдання на дослідження певного комплексу інформаційних ознак об'єкта обирається з переліку ідентифікаційних та діагностичних завдань на проведення експертизи даного виду й підвиду з огляду на забезпечення всебічності та повноти дослідження [4, с.136-148].

1.4. Формулювання загального завдання – містить рекомендації з узагальнення обраних типових часткових завдань. Наприклад, коли до СЕУ від оперативного органу надійшла на перевірку за криміналістичними (експертними) обліками партія документів із ознаками підробки, то за узгодженням із замовником дослідження загальне завдання було сформульоване як установаження ознак фальшування документів та джерела походження цих підробок. Для цього після вивчення особливостей наданих документів була встановлена низка типових часткових завдань на дослідження реквізитів та матеріалу документів, почеркознавчих та авторознавчих комплексів інформаційних ознак. За результатами застосування обраних експертних методик було проведено перевірку та вирішене загальне завдання.

2 Блок визначення оптимального порядку застосування експертних методик.

2.1. Система типових часткових експертних методик. В науковій літературі експертна методика (методика експертного дослідження) визначається як "система методів, що застосовуються при вивченні об'єктів судової експертизи для встановлення фактів, які належать до предмета певного роду, виду й підвиду судової експертизи" [5]. Практично всі сучасні визначення експертної методики вбачають її як систему методів (приймів, технічних засобів [6]). Однак, в роботі [7] цілком справедливо вказується на те, що методика виконує роль керівництва до дії для експертів (спеціалістів). Тому, в даному контексті, коли йдеться про технологію, як систему регулювання практичної експертної діяльності з розв'язання загального завдання, експертна методика розуміється як програма дій особи, яка володіє спеціальними знаннями, із використання системи методів, прийомів, технічних засобів. Експертні типові методики перетворюються в часткові при проведенні конкретного дослідження. Система часткових типових експертних методик в експертній технології має бути побудованою відповідно до типів об'єктів та типових завдань.

2.2 Система встановлення послідовності застосування експертних методик. Вибір типових часткових експертних методик проходить відповідно до визначених типових комплексів інформативних ознак. При цьому діють правила пріоритетного їх вибору, виходячи із принципів: а) максимального збереження об'єкта дослідження, який передбачає застосування не руйнуючих методик попереду руйнуючих; б) отримання максимальної інформації – спочатку застосовують більш інформативні методики; в) економічності дослідження – прості не руйнуючі інформативні методики застосовуються попереду тих, що потребують коштовних обладнання та витратних матеріалів.

2.3. Система технічного забезпечення експертних методик. Вибір оптимальної послідовності типових часткових експертних методик не може відбуватися без огляду на наявність та працездатність технічних засобів, їх технічні характеристики та можливості. В експертній технології доцільно передбачити тільки ті засоби, які реально можуть бути застосованими для досягнення максимального результату. Тому система технічного забезпечення містить відомості про наявні технічні засоби, їх технічні характеристики та ступінь працездатності

2.4. Система кадрового забезпечення. Для ефективного використання арсеналу типових часткових експертних методик, поруч із визначенням необхідних технічних засобів, варто знати, кому персонально можна доручити застосувати ті чи інші з обраних методик та хто персонально в змозі ефективно використовувати необхідні технічні засоби. Тому ця система містить реєстраційні дані судових експертів (спеціалістів): їх спеціалізацію, рівень кваліфікації, досвід, місце роботи, адресу зв'язку

2.5. Система організаційного забезпечення - необхідна для організації збереження й транспортування матеріалів на дослідження, застосування типових часткових методик у вибраній послідовності, забезпечення роботи технічного обладнання тощо.

2.6 Система інформаційного забезпечення - створюється для оперативного обміну інформацією між

суб'єктами експертної технології, а також містить довідники з питань процесуального, методичного, технічного забезпечення досліджень.

3. Блок управління застосуванням експертних методик - має такі системи забезпечення:

3.1. Адміністративного управління - передбачає планування й контроль строків проведення досліджень, виконання запитів на необхідні матеріали тощо.

3.2. Збору результатів застосування типових часткових експертних методик - містить засоби передачі результатів до адміністратора та забезпечення їх точності та конфіденційності

4. Блок формування висновку - забезпечений такими системами:

4.1 Аналізу та синтезу результатів застосування типових часткових експертних методик - містить процедуру співставлення результатів та розв'язання суперечок, які можуть виникнути між ними. Синтезуючий висновок, що складається, поруч із категоричними судженнями може містити відомості про виявлені протиріччя між результатами застосування різних методик, вірогідні висновки щодо предмета дослідження.

4.2. Формулювання узагальнюючого висновку - забезпечує складання документа за результатами дослідження та формулювання висновку відповідно до складеного за п.1.4 загального завдання на дослідження.

Таблиця - Типова структура експертної технології

№ етапу	Найменування блоку експертної технології	Системи забезпечення блоку експертної технології	
1	- конкретизації завдань на застосування експертної технології	1.1.	- визначення типу об'єкта експертної технології
		1.2.	- визначення типових комплексів інформаційних ознак
		1.3.	- вибору типового завдання
		1.4.	- формулювання завдання
2	- визначення оптимального порядку застосування експертних методик	2.1.	- експертні методики
		2.2.	- встановлення послідовності застосування експертних методик
		2.3.	- технічного забезпечення
		2.4.	- кадрового забезпечення
		2.5.	- організаційного забезпечення
		2.6.	- інформаційного забезпечення
3	- управління застосуванням експертних методик	3.1.	- адміністративного управління
		3.2.	- збору результатів застосування експертних методик
4	- формування висновку	4.1.	- аналізу та синтезу результатів застосування експертних методик
		4.2.	- формулювання узагальнюючого висновку

Прикладом використання експертної технології можна назвати дослідження в підрозділі експертної служби МВС України партії саморобної вогнепальної зброї, вилученої оперативним шляхом. Загальне завдання було сформульоване керівником експертного підрозділу, за узгодженням із замовником дослідження, як установлення виробничих ознак та джерела походження зброї. Було використано повну систему балістичних, трасологічних, металографічних, фізико-хімічних методик, а також документознавчих досліджень креслень, описань та конспектів, вилучених у підозрюваного, потім здійснено пошук за криміналістичними (експертними) обліками. Послідовність застосування системи обраних методик була визначена, виходячи із необхідності забезпечення принципів всебічності, повноти та оперативності дослідження. Використовувалось спеціальне обладнання різних експертних підрозділів та наукових установ, причому задіяні були експерти науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України та судово-експертних установ МЮ України. Управління здійснював керівник експертної

служби. Управління здійснював керівник експертної

установи, до якої надійшло завдання від оперативного органу. Результуючим документом став висновок спеціалістів, в якому повною мірою був наданий перелік ознак саморобної вогнепальної зброї, можливе походження використаного обладнання та збіг досліджуваних екземплярів із зразками, вилученими раніш, за конструкцією, способом виготовлення їх окремих елементів та типом застосованого виробничого обладнання.

Таким чином, впровадження експертних технологій у практику дослідження складних носіїв інформації державними СБУ за завданням правоохоронних органів надає додаткових можливостей у встановленні ознак злочину чи фактів та обставин, що з ним пов'язані. Особливим в експертній технології є об'єкт – носій інформації криміналістичного значення, система завдань різного рівня, суб'єкти експерти, спеціалісти та адміністратор. Запропонована типова структура експертної технології повною мірою відображає процес комплексного дослідження об'єктів різних типів і видів. Упровадження експертних технологій у діяльність державних судово-експертних установ сприятиме підвищенню їх ролі в процесі перевірки повідомлення про злочин та розслідування злочинів. На підставі розробленої типової структури експертної технології в подальшому буде створеною система часткових експертних технологій комплексного дослідження конкретних типів і видів об'єктів.

МОИСЕЕВ А.М. КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ И СТРУКТУРЕ ЭКСПЕРТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ

С позиций комплексности рассмотрено содержание и структура экспертной технологии, определены ее объекты, средства, задача и субъекты использования. Приведен перечень действий и этапов внедрения экспертной технологии при раскрытии и расследовании преступлений в типовых следственных ситуациях.

***

MOISEEV A.M. A COMPREHENSIVE APPROACH TO DEFINITION AND PATTERN OF EXPERT TECHNOLOGIES

From stands of integrated approach the contents and pattern of expert technology is reviewed, its objects, means, problem and subjects of usage are determined. The list of operating and stages of an intrusion of expert technology is adduced at deployment and fact-finding of crimes in standard investigator situations.

УДК 343.121.4:343.132

Т.В. ОМЕЛЬЧЕНКО

Національний університет внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ НА ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

На підставі вивчення кримінальних справ і опитування практичних працівників розглядаються проблеми реалізації права на правову допомогу на досудових стадіях кримінального судочинства; обґрунтовуються пропозиції щодо вдосконалення механізму реалізації права на правову допомогу потерпілим та обвинуваченим

У статті 59 Конституції України закріплено право кожного на правову допомогу. Це положення є консти-

туційною гарантією забезпечення прав і свобод людини, яка у сфері кримінального судочинства має статус само-

ЛІТЕРАТУРА

1. Сегай М.Я., Стринжа В.К. Актуальные проблемы экспертной технологии в условиях НТР // Криминалистика и судебная экспертиза. -1984. -Вып.29. -С.3-4.
2. Бирюков В.В. Научные и практические основы использования компьютерных технологий для фиксации криминалистически значимой информации. -Луганск: РИО ЛАВД, 2002 -46 с.
3. Шляхов А.Р. Задачи судебной экспертизы // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР: Сб. науч. тр. ВНИИСЭ. -1980. -Вып.42. -С.3-26.
4. Шепітько В.Ю. Довідник слідчого. -К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001 -208 с.
5. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) /За ред. В.Я. Тація -Х.: Право, 2001 -129 с
6. Словарь основных терминов судебных экспертиз. -М.: ВНИИСЭ, 1980.
7. Мирский Д.Я. Понятие и структура методики экспертного исследования // Проблемы теории судебной экспертизы: Сб. науч. тр. ВНИИСЭ. -1980. -Вып.44 -С.24-41.

Надійшла до редколегії 23.04.2003